

MANUEL LEKUONA ETA AOZKO EUSKAL-LITERATURA

Lino Akesolo

Urte mordo ederra da, ia irurogei eta amar urte, gaurko omenaldiko gizon onek zorionezko etorrera egin zuela gure literaturaren alorrera. Zorionezko etorrera benetan, batez ere, gure aozko literaturarentzat. Ordurik egokienean etorri zan bera, ain zuzen, gure erri-literatura burua jasotzen asia zegoen garaian.

Luzaroen egin izan gera euskaldunok munduan erri mututzat. Izkuntza berezi baten jabe izan arren, iñolako literaturarik gabekotzat geunden, izkuntza au gauza ez balitz bezala ezer baliozkorik edo aintzat artzekorik adierazteko. Edozein erri-literaturari gutxi esten zioten aldietan, gurea gutxiestekoago izan bear, eman ez baitzuten alerik aurkitzen.

Gaur gauzak aldatuxe dira. Erri-literaturei etorri zitzairen beren garaia. Gureari ere bai, noiz baiten, eta gero eta ezagutuago degu, ikertuago eta edereziago. Emeretzigarren mendean asirik, ainbat aztertzaile saiatu izan dira, bai gure artean eta bai atzerritarren artean, gure folklore altxorak billatu, bildu eta munduan zear ezaguerazten. Atzerritar baten aldamenean euskaldun bat aipatzearren, orra Iztueta eta Michel, Sallaberri eta Webster, Arakistain, Santesteban, eta Vinson. Eta gure mendean sartuago, orra euskaldun mordo: Azkue, Aita Donostia, Barbier, Barandiaran, Mayi Ariztia...

Ondorena ba dakigu: guztien artean ez dute uzta urria bildu: ipui, esatera, edotariko kanta eta bertso zaar eta bertso berri. Arrobia ez da agortu oraindik. Billatzaile eta biltzaileon lana ez da izan edonolakoa. Eta, bertatik, orra aztertzaillen egitekoa asi. Orra Lekuona jaunaren ordu berezia.

Esan dudau au ez beza iñork gaizki ulertu. Ez dut esan nai Lekuona bera billatzaile eta biltzaileetako izan ez degunik. Gazterik agertzen zaigu olako lanetan buru-belarri sarturik, eta ala irau du bere bizi guztian. Billatzaile eta biltzaile, leenik, bere ekitez, eta, gaiñera, lankideen bitartez, Gaz-

teizko apaizgai euskaldunak lankide arturik. Lekuonak badu, bai, bere lekua alor onetan billatzaille izan diranen artean. Barandiaran eta bera, garai batean, bateratsu ibilliak dira, elkarren sustatzaille eta laguntzaille. Biek, apaizgaien irakasleen opor-egunak ongi baliatzen zituzten olako lanetako. Baiña, ori bai, Lekuonak billatzaille-lana aurrera eramango du, baiña eztertzaile-lanetan nabarmenduko da geiago, Biltzailleen lanari gaillurra jarriko dio, gure erri-literaturaren barrunbeetan sartuaz.

Ordu egokian gizon egokia etorri zitzaion literatura oni. Gizon egokia, artarak bezalakoa. Lekuonarengan erri xeeak eta gizon eskolatuak uzta-kerarik zorionezkoena egin dute. Erritik seminariora eta seminariotik errira ibillia dugu. Erritik atera dan mutillari seminarioak begiak zabaldu egin dizkio; kultura nagusien giro eta barneetan sartu du; tresna berriak, teknika berriak jarri dizkio eskuetan. Gero, argi berriak buruan eta tresna berriak eskuan, bere errira itzultzen da, bere erriko kulturara eta erri-literaturara zuzentzen du bere begi zorrotz argia. Eta or dator azter-lana, ea non eta zertan diran bateko eta besteko kulturak berdin edo ezberdin, ea zertan dan batetik besterako aldea, ez zertan datzan gurearen berezitasuna.

Eskolak eman dizkion argiak ongi daude; baiña gure azterlari onek besterik ere badu, egin nahi duen azterlanerako egokiagotzen duenik: barrutik dator kion argi, euskal-girorik jatorrenetakoan bizi izanak eman diona. Euskal-erriko txokorik euskaldunenetakoan jaio eta azia degu, euskal-gogoia garbienik gorde izan duen erri bateko semea. Giro ortan bizi izan da aur-aurretarik, bertsolaritzak eta beste euskal-animaren agergarri askok ainbesteko oiartzuna izan duten Oiartzunen, eta or edan du euskal-anima ori uler-tzeko sena, euskal-sen berezia. Euskal-animan sartzeko euskaldun jatorra izan eta euskalduntasuna barne-barnean eraman bear da, eta gero olerkari begiak izan. Eta olaxe, olerkari-begiz, maitebegiz urbildu animara eta aren barneak argitu. Orixe egin du gure oiartzuar jatorrak, olaxe urbildu da gure aozko literaturaren barne-muiñak ulertu eta adieraztera. Olaxe egin zaigu gure arteko bertsolaritzaren, gure koplak zaarren, eta gure aur-kanten azter-tzaillezorrotz eta argitsuena.

Baiña goazen poliki-poliki. Itzaldi labur batean ez dago Lekuonak eremu onetan egin duen lan guztiaren berri ematerik ez eman bearrik. Era bate-ra edo bestera, bere bizi guztian ekin dio lan oni, gure aozko literatura argi-tzeari. Eta gai onetan oiñarrizko lana, osoena eta sakonena zein dan edozei-ñek daki: "Literatura oral euskérica" liburua, 1935n argitara emana. Ez du ala ere leenbizikoa. Leenago egiñak bazituen beste bi, emen aipatu bearre-koak "Brabanteko Jenobeba" bere itzaurrearekin, eta Eusko-Ikaskuntzaren Bergarako Batzarrean 1930n irakurritako itzaldia.

Zer da Brabanteko Jenobeba ori? Joan Kruz Zapi-rain, Errenderiko bertsolariak, ondutasko poematxoa, eskolarik batere gabeko bertsolari batek egiña, emazteak arratsean Jenobebaren bizitza irakurri ala, gabaz oean senarrak bertsotara aldatua. Urrengo egunean, senarrak bertsotara kantatu ala, emazteak, paperera aldatzen zizkion, bizitza guztia osatu arte. Poemat-xo ori Lekuonak argitaratuko du eta itzaurre batez ornitu. Eta itzaurre ortan

azaltzen dira gure arteko bertsolaritzaren ainbat berezitasun gogoangarri: bertsolarien oroimen azkarra, asmatu dituen bertsoak buruan artu eta gordetzeko; bertsoen egokitasuna, tinkotasuna; kontraeraren bizkorra, alkarizketen bizia eta laburra, estrofa bakoitzean azken bertsoak duen garrantzia eta indarra. Azken-bertso ori, poema ontan, ez da, ziri edo zirtzokoa izango, bertsolarien saioetan izan oi dan bezala; baiña, bai, gaiari dagokionez, gogoeta edo esaera sakontxoagoren bat, edo beste uste gabeko zerbait, edo urrengo bertsoarekin giltz egingo duen zer edo zer, kontraerari bizitasuna emango diona. Dena, bertsolaritzaren legeen arabera. Or asi da Lekuona bertsolaritzaz bere leen argibideak ematen.

Bergarako itzaldian sakonago eta edatuago jorratuko du gai bera. Gure erri-musikak, esaterako, eder-iritzi zabala irabazia zuen, artan jakintsu ziranak arriturik zeuzkan, baiña gure erri-literaturak eta bertsoak ez. Gauza arlotetzat zeuzkaten. Gure oiartzuarra ez da iritzi ortakoa, eta gure bertsolarien eta koplak zaarren aldera ateratzen da, aien muiña eta aien literatur-balioak luze eta zabal argitan emanez. Itzaldia 1930koa da, baiña ez zen argitaratu andik laugarren urterarte. Bitarte ortan gaiok sakonago arrotzeko astia artzen du, eta orra non datorren 1935n urrengo lana, Lekuonaren maisu-lana: "Literatura oral euskérica" (Colección Zabalkundea, 17, 168 orrialdeko liburua). Beste bi argitaraldi izango ditu (Colección Auñamendi, zerbait geiturik, 224 orrialde) eta oraintsuago (Kardaberaz Bilduma, 22, 259-540).

Liburu ontan dugu gure erri-literatura, bapateko bertsolaritza, bertso-paperetakoa, koplak zaarretakoa, aurkanta eta jolasetakoa, zeatza azaldu eta argi berritan jarria, bakoitza bere lege eta teknikarekin.

Argi berritan dugu or bertsolarien trebetasuna, bapatekotasuna. Leen-bizi, azkenengo puntua, punturik zorrotzena asmatu; gero, arekin bat egiteko puntu egokienak bururatu, eta ezarian bai arian, goitik beera, arranoa bezala, azkenengo puntura jetxi. Aurreko puntuak azkenarekin egokien tajutzean, ortan datza eta or ageriko da bertsolariaren bertsolari-sena eta balioa. Eta bapatean, begien itxi-iriki batean asmatu eta egin bear du dena. Bertsolari onak, erriak ongi artzen duenak, olaxe egiten du.

Kultura aundi direlakoei agur aundi egiten dieten askok trakets eta nardagarri aurkitzen zuten gure bertsolarien lana, bertso etenez, elkarrekin aririk edo ikustekorik gabeko bertsoz betea. Lekuonak emandako argibideak olako iritzi-miritzi eta arbuioak deuseztu eta aienatzera etorri dira. Bertsolariak badute beren aria, ez daude beren logikarik gabe, askotan atzeko aurrerakoa badirudi ere.

Argi berria dakar gure azterlari onek koplak zaarretara ere. Koplak zaarrok antziña bateko koplarien baten bertsoak, ditugu, noski. Gero, erriak beretu eta gizaldiz gizaldi erriaren aotan gureganaiño iritxi zaizkigu. Gabon, Urte zaar, Santa Ageda, Donibane eta Iñauterietako errondetan, eztaietan eta plazetakoa dantzetan izan dute beren leku berezia. Badute beren tankera, askori bitxi xamar egiten zaiona; bi erditan banandurik daude, itxuraz bata bestearrekin aririk ez duela. Leenengo erdiak inguruko edo izadiko ikusgarri-

ren bat aipatezen du; bigarrenak darama koplakariak esan nai duena. Onoko au, esaterako, oso ezaguna da:

Eder zeruan izarra,
 errekaldean lizarra;
 etxe ontako nagusi jaunak
 urregorritzko bizarra.

Batak ez duela lokerarik, aririk bestearekin? Azalez eta itxuraz ez; baiña muiñez eta barnez, bai, Lekuonak argi aski jartzen duenez. Elkarrekin iñolazko lokerarik gabeko bertso erorik ez zuen erriak onartuko eta are gutxiago elkarrekin loturik mendez mende oroimenean atxiki eta gordeko.

Mundu ontan sarturik, Lekuonak badaki noizik bein bere murgilaldiak egiten mendeetan zear atzeraka, ea olako edo alako koplak inozkoak, nolako girotan sortuak izan daitezken. Eta batzuk artzai-arokoak, nekazariarokoak, magiazko girokoak, erdi-erokoak dirala aurkitzen du. Bakoitzak ematen dio ariren bat noizkoa degun antz emateko.

Lekuonaren iker-lan auetan, aur-kanta eta jolasak sail berezia, oso maitez ikertua osatzen dute. Mundu lilluragarria aurren mundua! Beren kanta eta jolasetako izkuntzak askotan misteriozko oiartzuna ekartzen digu belarrietara. Nork ulertu eta ulerteraziko izkuntza ori? Mundu ortara ere zorroz-tuko du Lekuonak bere begia eta bai argitasunik eman ere. Ez du or aurkitzen umekeri utsezko oiartzunik, ez eta ere jolas-neurria markatzeko tililitalala utsa denik. Aurren kantak, izan, nagusiek egiñak dira, eta ez daude beren esan-naitxorik gabe. Ama batek nola dakian, itxuraz onomatopei utsezko soiñu artean *kutun* itzaz kate zoragarria egiten, aurrari lo eragiteko: *Tunkurrunku, ttunkuttunku, ttunkurrunkutuna*, edo ta, aurrari esnaturik duenean, *ttiki* itzaz, gauza bera, kate berdintsua josten: *Ttikirriki, ttiki-ttiki, ttikirriki tona*. Orrelaxe, kanta oietaz amaika xeetasun argigarri ematen bada ki Lekuonak, aur eta amen biotzetaraiño sartzen dakian begi argiaz ikusita. Aurren mundua bere berea du. Eta ez du aski izan mundu ortan sartu eta literatura ori aztertzea. Literatura orren aberasgarri, aurrentzako kanta eta jolas berririk ere asmatu du eta txukunki argitara eman.

Olaxe gure erri-literaturari buruzko ikuspegi berri eta ustegabekoz beterik daukagu Lakuonaren liburua. Badakit ene txostentxo au motel, otz eta motz gelditzen dala arlo ontan Lekuonak egindakoaren neurria emateko. Orregatik, esan ditudanen osagarri, gizon siñisgarriago batzuen ahormen bat edo beste ezaguerazi nai dizkitzuet emen.

Eta ona, guztien aurrenik, Jorje Oteiza. Bakan eta bikaintzat dauka onek oiartzuarraren lana. Batez ere sakontasuna, eta gizon jakintsuen zintzotasun eta zcaztasuna aurkitzen dizkio. Aozko literaturari buruzko liburuan emandako argibideak oso bikaintzat dauzka. Oteizak garbi aitortu du euskal-kulturaren ikertzaileen artean Lekuonari zor diola berak argirik geien; onenganik ikasi duela beste iñorganik baiño geiago.

Pelai Orozko idazleak bein eta berriz irakurri du "*Literatura oral euskérica*" liburua. Leenbiziko aldiz, liburua argitara berritan, gure zorigaiztoko gerratea sortu aurrean, eta ona nolako eraso egin zion, berak aitortu

duenez: “Liburu orretan, bat-batean, mundu berri bat iriki zitzaidala aitortu bear det. Orditik urte asko igaro dira eta ur asko pasa da gure zubipetikan. Baiña ala ere, oroitzen naiz gaur bertan balitz bezela, nere orduko arrimen galantaz. Gero, beste batzutan, askotan ez esateko, berriz irakurri det Don Manuelen zorioneko idaztia, eta ainbat eta ainbat gustatzen zaitala iruditzen zait. Nere iritziz, Don Manuel da —Oteizarekin, bakoitza bere aldetik— gure sikolojiaren ezkutapenetan geiena sakondu duena, eta gure anima nola dan jakin nai dutenentzat “*Literatura oral euskérica*” eta “*Quosque tandem*”, oiñarri liburuak dira, dudarik gabe”. Eta ona azkenean zer gaiñeratzen duen: ““Don Manuelekin beti ikasten dala zer edo zer, bai bazkari batean, edo billera batean, edo baita ere kalean bost minutuko izketatxoan”.

Itzez urriago, baiña batere ez indar eta mami gutxiagokoa da L. Mitxelenaren esana. Onek ere “ainbeste bider aipatu eta erabili du liburu eder ori”. Eta bereala au dio: “Bere saillean ez dugu izan geroztik (liburu ori leenbiziko aldiz argitara zenetik) aren ordezkorik ezta inguratzeorik ere. Euskal-gauzetarako gogorik. duenak. irakur beza lehen bait lehen liburu aberats bezain argia, ezagutzen ez badu. Ezagutzen duenak ez du iñork ezer esan bearrik, bein ta berriro joko baitu, üiork eragin gabe, iturri garbi orretara” (*Egan*, 1965, 176).

Mitxelenaren itzok, aobero batek esanak ezdiranak, noski, orain emezortzi urte idatziak dira; baiña gaur ere berriz esan daitezkenak diralakoa nago; ezdala gure artera Lekuonak aspalditxo artan eman zigun azterketalan ori berdintzeorik agertu, ez ari urbiltzeorik ere. Lan ain bete eta osozkoa atera zitzaien. Iñork ezer erantsi edo geitu baldin badio, maisu zarrak berak egin du, leengo argitasunak edatu, osotu eta biribiltzeko egin izan dituen ainbat itzaldi eta saiotan. Arlo ontan maisu zaar au bakan eta bakar gelditzen zaigu oraindik: benetan, euskal-kulturarentzat zorioneko orduan etorri zan zorioneko gizona.

Emen eman bear nion azkena nere jardun oni. Baiña zillegi bekit nerek zerbait geitzen. Gure aozko literaturaren maisu argi oni nere oparitxoak ekarri nai diot gaur. Arratiako kopla zaarretako bat da, nere errian entzun eta ikasitakoa. Lekuonak olako asko baditu ere, nere ustez au ez du ezagutzen. Ona koplatxoa:

Mendirik mendin laiñoa,
adarrik adar usoa;
ez zuk, laztana, besteri emon
zeure mosutxu gozoa.

Zein girotako kopla dan agirian dago. Maitaleak maiteari, beste iñori biotza eman ez dezaion, egiña. Baiña nik emen Euskalerrriak Lekuona gazteari beiñola kantatutakotzat ulertzen dut. Nork ezdaki ixilleko txistu eta dei askok jotzen dutela gazte baten belarrira? Apaiz gaien belarrietara ere bai: “Begirazak beti gora eta gorago, kultura aundi ospetsuenen barrutietan sar adi, jo zak gorengo eliz-mailetara”.

Asi-berrian, bere gaztetan orain maisu zaar degun onek entzun zuen, noski, aldameneko maisutzakoen batek esanik, ea zergatik zebillen uskerie-

tan sartuta, baserritarkerietan murgildurik. Lekuonak, bere musuaren gozoa galdu gabe, ez zien olako txistu eta erausiei jaramonik egin, bere erritik zetorkion deiari erantzun zion. Eta orduan erabakitako bidean iraun du, bere erriaren kultura eta anima aztertzen. Laiñoa mendiari bezala lotu zaio bere lanari, gure kulturaren illunpeak argitzen. Usoa adarrrik adar bezala ibilli da, kultura orren agerri diran puskak biltzen, guztiekin bere erriari bizi guztiko oparia eskeintzeko. Bere erriari leial iran du beti, bere biotza eta lana bere apaizgoari eta bere erriari baizik eman gabe.

Eta gaur, Euskalerriak eta euskal-elizak biotzez eskertzen dio bere leialtasuna eta ixil-ixillik burutu duen lana, jakintza-gizon jator baten eta elizgizon leial baten lan ederra. Eta onekin, ez dugu egiten zuk, On Manuel, aotan arri erabiltzen duzu esaera bat bete besterik: *Duanari duana zor zaio.*